

KØBENHAVNERSKOLEN

Teologisk Folkebibliotek er en række introducerende bøger om teologiske emner, redigeret af hjælpepræst Søren E. Jensen, adjunkt Lars Cyril Nørgaard og lektor lektor Sven Rune Havsteen og udsendt i samarbejde med Det Teologiske Fakultet på Københavns Universitet.

Andre bøger i serien

Carsten Selch Jensen: *Gud vil det. En lille bog om korstogene*

Mogens Müller: *Den glemte bibel. Septuaginta*

Christina Petterson, Sigrid Nielsby Christensen,
Tine Ravnsted-Larsen Reeh: *Brødre menigheden*

Mogens Müller: *Evangelierne*

Lone Fatum: *Antikke breve*

Bent Flemming Nielsen: *Genfortryllelse*

Frederik Poulsen: *Josef og brødrene*

Under forberedelse bl.a.

Karen Marie Leth-Nissen: *Folkekirken*

Lisbet Christoffersen: *Menighedsråd*

Pia Søltoft: *Kærlighed*

Martin Wangsgaard Jürgensen: *Den middelalderlige kirke*

Niels Holger Petersen: *Musikken og det hellige*

FORLAGET
VANDKUNSTEN 2022

Niels Peter Lemche

Københavnerskolen
og Det Gamle Testamente
Historien der forsvandt

B
I
B
L
F
I
T
E
O
L
O
G
I
S
K

INDHOLD

7	Københavnerskolen
11	Det Gamle Testamente som fortælling
29	Fra fortælling til historie
67	Fortællingens genkomst
105	Hvad var formålet med den gammel testamentlige historiefortælling?
137	Politik, <i>cancel culture</i> og det Gamle Testamente
145	Videre læsning

Københavnerskolen

Denne lille bog skal forklare, hvorfor det er en umulig historie, der berettes om i Det Gamle Testamente. Den historie fandt nemlig aldrig sted. Så kort og brutalt kan det siges, og det er ikke en løs påstand, men resultatet af en intens debat, der den sidste menneskealder har raset mellem gammeltestamentlige forskere over hele verden. Det er en diskussion, hvor Det Teologiske Fakultet i København kom til at stå i centrum for den forskningsretning, som nu i mere end femogtyve år er blevet omtalt som »bibelsk minimalisme« eller »revisionisme«. Sådan kaldtes den ikke mindst af nordamerikanske forskere, som i meget høj grad er domineret af konservative, for ikke at sige fundamentalistiske, holdninger til Bibelen. Forskningsretningen kaldes også for »Københavnerskolen«, selvom flere af skolens medlemmer hører hjemme andre steder, især på universitetet i Sheffield.

I en dansk sammenhæng forekommer navnet »Københavnerskolen« prætentivt, fordi det først og fremmest forbindes med Niels Bohrs berømte skole i fysik; men der har været flere andre, i lingvistik med Louis Hjelmslev (1899-1965) som vigtigste

repræsentant, og i international politik med Ole Væver som sin frontfigur. Men så er der også en københavnerskole i teologi, mere præcist inden for bibelvidenskaberne, med de to tidligere professorer i Det Gamle Testamente Thomas L. Thompson, professor fra 1993 til 2009, og Niels Peter Lemche, professor fra 1987 til 2013, som de mest markante repræsentanter.

Navnet opstod i forbindelse med Thompsons ansættelse som professor i Det Gamle Testamente i 1993, en begivenhed, som ikke forblev ubemærket hverken i indland eller udland. Som en fremtrædende tysk professor blev kendt for at skulle have sagt: »Det er ikke retfærdigt, at København skal have dem begge!« Thompson og Lemche var allerede inden Thompsons ansættelse i København kendt som nogle af de mest kritiske forskere inden for faget Det Gamle Testamente. Nu var de forenet på samme institution, Det Teologiske Fakultet i København, så det lå ligefor, må mange have syntes, at man skulle kalde deres institution for »Københavnerskolen«. Det var faktisk ikke et navn, som de selv fandt på eller egentlig var særligt henrykte over, da Niels Bohrs skygge hviler tungt over betegnelsen.

Skolens vigtigste udenlandske medarbejdere har været forskere tilknyttet universitetet i Sheffield, først og fremmest Philip R. Davies (1945-2018), men også Keith W. Whitelam. Alligevel vil det være korrekt at sige, at centrum for det nybrud i synet på Det Gamle

Testamente, som skolens aktiviteter har ført til, hele tiden har ligget i København.

Den lille bog, som her præsenteres, vil berette om, hvad det var, der skete, da metoden til studiet af Det Gamle Testamente, som havde været fremherskende siden slutningen af 1800-tallet, den såkaldt historisk-kritiske metode, blev afsløret som uegnet til at løse de opgaver, den stod over for.

Det var en udbredt opfattelse blandt gammeltestamentlige forskere omkring 1970, at de havde løst alle problemer vedrørende tilblivelsen af Det Gamle Testamente og dets historiske indhold. Det viste sig imidlertid at være en illusion, en form for selvovervurdering, som vestens intellektuelle historie er fuld af eksempler på. Som regel kommer sådanne forestillinger om egen fuldkommenhed netop på det tidspunkt, hvor et paradigme har udspillet sin rolle og står til at blive afløst af et andet, og det viste sig også at gælde for bibelstudierne og ikke mindst den gammeltestamentlige forskning. Ved årtusindeskiftet var der ikke meget af det historisk-kritiske paradigme, der stod uanfægtet tilbage.

Det betyder imidlertid ikke, at Københavnerskolen kun har haft en destruktiv betydning, som det ofte er blevet hævdet af dens kritikere. Tværtimod har skolens medlemmer bestræbt sig på at formulere en ny forståelse af, hvad det egentlig er, vi er i besiddelse af i form af Det Gamle Testamente.

KAPITEL I

Det Gamle Testamente som fortælling

Fortiden som fortælling

Historien om det gamle Israel, der fortælles i Det Gamle Testamente, hører til de mest elskede i den vestlige verden. Det var – i hvert fald indtil for en generation siden – den første, eleverne fik fortalt i religionstimerne i folkeskolen. Det er bogstaveligt talt altid denne fortælling, der huskes senere i livet, når talen falder på Bibelen og dens historier, måske lige bortset fra beretningen om Jesu lidelser og død i Det Nye Testamente. Men fortællingerne om skabelsen og syndefaldet, om Kain og Abel og om syndfloden er måske i den folkelige bevidsthed endnu mere kendte. Det gælder også resten af de mange fortællinger i Det Gamle Testamente. Når man spørger almindelige, det vil sige såkaldt kirkefremmede, mennesker om deres forhold til Bibelen, er det altid disse gammeltestamentlige fortællinger, de holder frem. Hvem har ikke hørt om Jonas i hvalfiskens bug eller om David og filisterkæmpen Goliat, om David og den forførende Batseba og deres vise søn kong Salomon, der byggede Guds tempel i Jerusalem?

Samson dræber løven (Dom 14,5-6). Maleri af Lucas Cranach den Ældre, ca. 1520. Klassik Stiftung Schloss Weimar.

Om disse beretninger bunder i historiske begivenheder eller var rene eventyr betyder ikke ret meget. Traditionelt har mennesker læst beretningerne uden umiddelbart at skænke de historiske spørgsmål en tanke.

Naivt, vil vi måske sige i dag; men historiske spørgsmål blev først for alvor aktuelle, da man i løbet af oplysningstiden opfandt begrebet »historie« og begyndte at stille historiske og kritiske spørgsmål til de gamle fortællinger. Havde de virkelig fundet sted, og havde de gjort det i den form, der berettes om? Vi vil berette om denne historie i det efterfølgende kapitel, hvor vi vil se lidt nærmere på udtrykkene for den naive bibelforståelse, som prægede tiden inden den moderne bibelkritik.

Den her viste illustration af maleren Lucas Cranach den Ældre (1472-1553), der var en nær ven af reformatoren Martin Luther, og fra hvis hånd de kendteste portrætter af Luther og hans familie stammer, viser dommeren Samson, der som ung dræber en løve. Vi ser en ung junker – næsten taget direkte ud af Wagners *Mestersangerne* – i samtidens klædedragt. Tableaut, begivenheden er placeret i, er ikke noget fjernt orientalsk eller palæstinensisk landskab, men et måske lidt fantasifuldt, dog klart genkendeligt tysk landskab med en pittoresk lille borg placeret højt oppe på en klippe-top i baggrunden. Samson kom jo fra gode kår.

Giotto di Bondone: *Flugten til Ægypten*, ca. 1310-1320. Scrovegni-kapellet, Padua.

Cranachs billede er tidstypisk og kunne suppleres med en uendelig række af lignende billeder fra middelalderen. På den italienske middelaldermaler Giotto di Bondones (1267-1330) afbildning af Jesu flugt til Ægypten inden barnemordet i Betlehem, er det ikke den øde Sinajørken, han viser (han har sikkert aldrig selv set en ørken), men et italiensk landskab med træer, buske og borge på klippetoppe. På omslaget til denne bog vises en scene fra det illuminerede, det vil sige farvelagte, håndskrift *Bible d'Étienne Harding* (ca. 1110), hvor David nedlægger filistrenes kæmpe Goliat (1 Samuelsbog 17). Goliat er afbildet som en normannisk kriger fra datiden med det karakteristiske skjold, som man f.eks. genkender fra gengivelsen af Vilhelm Erobrerens felttog til England i 1066 på Bayeux-tapetet, broderet få år efter slaget ved Hastings.

David og Goliath. Bible d'Étienne Harding, ca. 1110.

Bibliothèque municipale de Dijon.

Det fremhæves den dag i dag, at når evangeliet forkyndes i kirken under gudstjenesten, skal det ikke være i form af små historiske foredrag, men med det formål at fortælle kirkegængerne, hvad tekstens *mening* er. Det vil sige, at præsten gør evangelieteksten aktuel hver eneste gang, der prædikes over den. Dette syn på prædiken som en udlægning af en bibelsk tekst, uden forsøg på at udrede historiske fakta omkring begivenhederne, der prædikes over, er en reminiscens fra fortiden, fordi det var sådan, man forstod fortællingerne. Nok kunne de være underholdende – det hjalp alt sammen – men det var først og fremmest den moralske mening, man koncentrerede sig om. Den historisk korrekte ikklædning, som man ofte ser i moderne fremstillinger, ville man nok have anset for forstyrrende dengang. Det var jo netop ikke fortiden, som den faktisk var, man ville fortælle om, men om noget nutidigt og almengyldigt, noget, man kunne tage ved lære af.

Det var ikke, fordi datidens mennesker ikke forstod, at noget var gammelt. De kunne oven i købet sætte pris på at få fortalt noget om fortiden, i form af de krøniker, man kender fra middelalderen – heriblandt Saxos »Danmarkshistorie«; men man spurgte som oftest ikke ind til, hvor nøjagtigt krønikefortælleren skildrede fortidens begivenheder, men i stedet til meningen med det, der fortæltes. Man lærte ikke af

historien, men af fortællingerne, man hørte eller læste. Allerede fra oldtiden kender man til denne modsætning mellem faktuelle skildringer af begivenheder og de mere »frie« genfortællinger. Man var udmærket klar over, at den græske historiker Thukydide (ca. 460-400 f.Kr.) nok var mere pålidelig i sin beretning om Den Peloponnesiske Krig (431-404 f.Kr.), hvor han selv havde spillet en aktiv rolle som højtstående officer i den atheniensiske flåde, end »historiens fader« Herodot fra Halikarnassos i Lilleasien (484-425 f.Kr.), der skrev om perserkrigene, som afsluttedes, da han var fem år gammel, og som han derfor ikke selv havde oplevet på nærmere hold. Alle var enige om, at Thukydide var faktuel, men samtidig også at Herodot var den mest underholdende og æstetisk mere tilfredsstillende af de to. Søgte man mere end information, så var det Herodot, man gik til. Begge forfattere havde stor indflydelse på den klassiske historieskrivnings udvikling med adskillige efterfølgere, der repræsenterede hver sin side af opdelingen mellem faktuel historie og underholdende og moralsk belærende beretninger.

Noget andet var, at kravet om at holde sig til en bestemt udgave af en fortælling blev betragtet som temmelig uvedkommende eller rent ud sagt ligegyldig. Der var ikke noget i fortiden, der hed copyright. Når en fortælling først var sat i omløb, havde forfatteren absolut ingen eneret over den og sjældent indflydelse

på, hvordan den ville udvikle sig, når andre forfattere tog over. Vi kender det fra Bibelen, hvor man i de bibelske skrifter – både de gammeltestamentlige og de nytestamentlige – uden større vanskeligheder kan se, hvordan fortællinger er blevet manipuleret på forskellig vis. Et kendt eksempel er beretningen om syndfloden i 1. Mosebog 6-8. Der er tydeligvis en grundfortælling, som til forveksling ligner den, man finder i det babylonske Gilgamesh-epos, som følger et bestemt system, hvor de enkelte begivenheder kronologisk er opdelt i episoder af enten syv eller fyrre dages varighed. Men oven på det er der bygget en anden fortælling, der benytter sig af helt præcise tidsangivelser som den 1. i den 1. måned i Noahs 600. leveår eller den 27. i den 2. måned. På den måde kommer syndfloden til at vare et år, og selv her er der spor af flere udgaver af beretningen.

Det er også et resultat af denne mangel på respekt for en fortællings integritet, at vi har to bibelske beretninger om skabelsen: en i 1. Mosebog kapitel 1 og en anden i det efterfølgende kapitel 2. Det er ikke bare to udgaver af den samme fortælling – orienteringen er helt forskellig. I 1. Mosebog 1 skabes mennesket som det sidste, som kronen på skaberværket. I 1. Mosebog 2 skabes mennesket som det første. Der er tale om to helt forskellige vurderinger af menneskets rolle i Guds skaberværk. Denne forskel kunne man godt få øje på i

oldtiden; alligevel valgte man at medtage begge fortællinger, fordi de hver især fortalte noget nyt og vigtigt.

Lysten til at brodere videre på en overleveret fortælling stopper imidlertid ikke ved mindre »rettelser«, tillæg eller omskrivninger. Faktisk kunne enhver beretning optræde som en grundfortælling, som blev udgangspunktet for helt nye beretninger. Det er der talrige eksempler på i Det Gamle Testaments apokryfe skrifter og i de gammeltestamentlige pseudepigrapher (egentlig »løgneskrifter«), det vil sige, religiøs litteratur uden for Bibelen, der knytter sig til de bibelske bøger (ikke mindst en række »testamenter«, *Moses' Testamente*, *De tolv patriarkers testamenter* osv.) Det blev der aldrig stillet kritiske spørgsmål til, fordi ingen havde noget at indvende, dengang disse skrifter blev til.

Som sagt varede det længe, før et skifte i opfattelsen af beretningerne om fortidens store mænd og kvinder kunne spores. Selv op i renæssancen er der meget lidt, der har forandret sig i synet på fortællingerne. Shakespeare (1564-1615), for nu at nævne den største af alle renæssanceforfatterne, skrev ganske vist ikke om bibelske emner, men om klassiske personligheder samt om middelalderens engelske historie. Der er ikke skyggen af kritisk stillingtagen til kilderne hos Shakespeare. Han former selv sine figurer, om det er Cæsar eller Coriolanus eller en Henrik V, og gør det så overbevisende, at de fleste moderne mennesker

kunst). Man blev inspireret af de mængder af antikke skulpturer, der så dagens lys efter de begyndende arkæologiske sonderinger ikke mindst i selveste Rom.

Blandt de mere påklædte damer hos maleren Peter Paul Rubens (1577-1640) finder man Batseba, som ses afbildet på den følgende illustration. Hun er ikke kun delvist klædt i renæssancedragter, men har gevandterne slynget rundt om sig i en tilsyneladende tilfældig orden. Tjenestepigen, der reder hendes hår, er klædt i en fantasifuld »orientalistisk« dragt, og det orientalske bliver ligeledes fremhævet af den afrikanske page bag Batseba. Den eksotiske Orient er ved at trænge ind i europæernes bevidsthed, selv om kun ganske enkelte endnu havde besøgt forestillingernes ophavslande.

Peter Paul Rubens: *Batseba*, ca. 1635. Gemäldegalerie,
Staatliche Kunstsammlungen, Dresden.